

CHOWANNA

TOM 2 (37)

PSYCHOLOGIA A PRAWO — PŁASZCZYZNY TEORETYCZNE I APLIKACYJNE (ZWIĄZKI I RÓŻNICE)

pod redakcją Jana M. Stanika

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Katowice 2011

Redaktor naczelny
Dr hab. Zbigniew Spendel

Recenzenci
Prof. dr hab. Mieczysław Ciosek, prof. dr hab. Mieczysław Radochoński

Rada Naukowa

Prof. dr hab. Jerzy Brzeziński
Prof. dr hab. Maria Czerepaniak-Walczak
Prof. dr hab. Kazimierz Denek
Prof. dr hab. Tadeusz Frąckowiak
Prof. dr hab. Adam Frączek
Prof. dr hab. Stanisław Juszczak
Prof. dr hab. Stanisław Kawula
Prof. dr hab. Wojciech Kojs
Prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski
Prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński
Prof. dr hab. Tadeusz Lewowicki
Prof. dr hab. Mieczysław Łobocki
Prof. dr hab. Krystyna Marzec-Holka
Prof. dr hab. Stefan Mieszalski
Prof. dr hab. Aleksander Nalaskowski
Prof. dr hab. Czesław Nosal
Prof. dr hab. Irena Obuchowska
Prof. dr hab. Wincenty Okoń
Prof. dr hab. Stanisław Palka
Prof. dr hab. Karol Poznański
Prof. dr hab. Andrzej Radziejewicz-Winnicki
Prof. dr hab. Bronisław Siemieniecki
Prof. dr hab. Tomasz Szkudlarek
Prof. dr hab. Bogusław Śliwerski
Prof. dr hab. Andrzej de Tchorzewski
Prof. dr hab. Janina Wyczasany

Kolegium Redakcyjne

Prof. dr hab. Małgorzata Górnik-Durose
Dr hab. Ewa Jarosz
Prof. dr hab. Barbara Kozusznik
Prof. dr hab. Anna Nowak
Prof. dr hab. Jan M. Stanik
Prof. dr hab. Adam Stankowski
Dr hab. Agnieszka Stopińska-Pająk
Prof. dr hab. Ewa Syrek

Sekretarz Redakcji

Dr hab. Beata Piłula

www.chowanna.us.edu.pl

Adres Redakcji / Editorial Adress
Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego
40-126 Katowice, ul. M. Grażyńskiego 53
tel./fax (32) 258-94-82
e-mail: zbigniew.spendel@us.edu.pl

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Central and Eastern European Online Library
www.ceeol.com
Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp (<i>Jan M. Stanik</i>)	7
--	---

Artykuły

JAN M. STANIK Psychologia i prawo. Węzłowe problemy teoretyczne i aplikacyjne	13
LECH K. PAPRZYCKI Problematyka psychiatryczna i psychologiczna w prawie i postępowaniu karnym. Granice kompetencji biegłych i organów procesowych	99
JÓZEF KRZYSZTOF GIEROWSKI Diagnoza procesów motywacyjnych — nowe wyzwania i niewykorzystane możliwości psychologii sądowej	131
BEATA PASTWA-WOJCIECHOWSKA Psychologiczno-psychiatryczna problematyka psychopatii a potrzeby i praktyka opiniodawstwa w procesie stosowania prawa	159
DANUTA RODE Charakterystyka mężczyzn — sprawców przemocy w rodzinie w świetle psychologicznego opiniodawstwa sądowego (art. 207)	179
JUSTYNA TREPKA-STAROSTA Teoretyczne i metodologiczno-warsztatowe problemy w psychologicznym opiniodawstwie sądowym w sprawach o przysposobienie	213
WALDEMAR DOMACHOWSKI Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość rozwoju formułowania opinii psychologicznej (rozważania teoretyczne i metodologiczne)	241
HANNA PRZYBYŁA-BASISTA Akceptacja mediacji jako formy rozwiązywania konfliktów rodzinnych	251
TADEUSZ WIDŁA, MAREK LEŚNIAK Interdyscyplinarność współczesnej ekspertyzy dokumentów	279

Varia

DANUTA BORECKA-BIERNAT

Temperamentalne i rodzinne dyskryminanty unikowego sposobu radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych 301

Table of contents

Introduction (<i>Jan M. Stanik</i>)	7
---	---

Papers

JAN M. STANIK Psychology and law. Crucial theoretical and applicative problems . . .	13
LECH K. PAPRZYCKI Psychiatric and psychological issues in criminal law and criminal proceedings — the limits of competences of an expert witness and of the court	99
JÓZEF KRZYSZTOF GIEROWSKI Diagnosis of the motivational processes — the new challenges and unused opportunities of forensic psychology	131
BEATA PASTWA-WOJCIECHOWSKA Psychological and psychiatric aspects of psychopathy versus the practice of opinion making in the application of law	159
DANUTA RODE The characteristics of domestic violence perpetrators in psychological court expertise	179
JUSTYNA TREPKA-STAROSTA Theoretical and methodic-technical issues in psychological court expertise in adoption cases	213
WALDEMAR DOMACHOWSKI Temporal perspective in the process of preparing psychological diagnosis for legal practice	241
HANNA PRZYBYŁA-BASISTA Acceptance of mediation as a form of family conflicts resolution . . .	251
TADEUSZ WIDŁA, MAREK LEŚNIAK The interdisciplinary nature of the modern forensic document analysis	279

Varia

DANUTA BORECKA-BIERNAT Temperamental and family discriminants of avoidive way of coping with difficult social situations of the youth	301
---	-----

Wstęp

Zarówno psychologia, jak i prawo w centrum swojego zainteresowania badawczego i praktycznego stawiają zachowanie człowieka, z tym jednak, że czynią to z odmiennego oglądu metodologicznego i w związku z innymi celami.

Psychologia zajmuje się wszystkimi zachowaniami człowieka. Najpierw je definiuje i operacjonalizuje, by potem móc je z kolei trafnie diagnozować lub szacować (*essesemet*) czy mierzyć (psychometria), a więc dokonać ich obiektywnego opisu. Jak każda nauka empiryczna, dąży do ich wyjaśnienia, tzn. wskazania ich przyczyn. Owe przyczyny demonstrowania przez człowieka takich a nie innych zachowań rozpatruje w ramach określonych paradygmatów związanych ze zróżnicowanymi jej kierunkami i koncepcjami teoretycznymi, takimi jak koncepcja: (a) psychoanalityczna, (b) neobehawiorystyczna, (c) poznawcza, (d) socjobiologiczna, (e) humanistyczna, czy nawet wyodrębniana, choć rzadko — (f) postmodernistyczna. Pozostawiam na boku zgłaszane czasem do klasyfikacji „potoczne koncepcje człowieka”, które z naukowego — badawczego punktu widzenia nie spełniają warunków wskazanych tutaj paradygmatów.

Prawo z kolei zajmuje się wybranymi zachowaniami człowieka, a celem prawa jest kontrola poczynań ludzkich. Zakres owych „wybranych” zachowań opisują normy prawne zawarte w kodeksach: karnych, cywilnych i administracyjnych. Owa kontrola polega zaś na egzekwowaniu przez wyspecjalizowane organy państwa obowiązku stosowania się do tych norm, za ich nieprzestrzeganie bowiem grożą określone sankcje karne lub inne konsekwencje (cywilne bądź administracyjne).

Mówiąc skrótowo, celem psychologii jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: „jak jest i dlaczego?”, celem prawa zaś — ustalanie, jak być powinno. Natomiast łamanie przez człowieka owych powinności pociąga za sobą określone skutki prawne.

Z tej sentencjonalnej konstatacji wynika, że psychologia w swojej warstwie eksplanacyjnej uwzględnia wszystkie uwarunkowania psychologiczne (etiologiczne i aktualne), składające się na obiektywne (rzeczywiste) mechanizmy psychologiczne, rządzące aktywnością człowieka. Prawo z kolei jest formistyczne i stawia na jedyny wymóg legalnego zachowania się, tj. na obowiązek.

Psychologia mówi o interakcyjnych „przyczynach”, tzn. mechanizmach funkcjonowania człowieka, unika przy tym winy (choć może również ów pejoratywny korelat uwzględniać w swoich badaniach, ujmując go jednak w kategoriach dysfunkcjonalności mechanizmów psychicznych).

Z kolei prawo stoi wyłącznie na stanowisku oceniającym ludzkie zachowania z punktu widzenia obowiązujących norm prawnych, przypisując winę za ich łamanie. Jego ogląd ludzkiej aktywności jest, by tak rzec, monokausalny. Doktrynalnie przyjmuje bowiem założenie, że każde zachowanie człowieka jest wynikiem jego wolnej woli i swobodnego wyboru poza szczególnymi, ujętymi przez prawo okolicznościami. Tedy „zły wybór człowieka” — zachowanie *contra legem* — prawo plasuje w obszarze winy umyślnej lub winy nieumyślnej. Umyślnej wtedy, gdy człowiek chciał tego dokonać (zamiar bezpośredni) bądź godził się z tym, że skutek przestępny nastąpi (zamiar ewentualny); nieumyślnej zaś wtedy, gdy działał lekkomyślnie lub gdy jego zachowanie nacechowane było niedbalstwem. Celnie oddaje to paremia *nullum crimen sine culpa*, tzn. jeśli zachowaniu przestępnemu nie można przypisać winy, to nie jest ono przestępstwem. Także w prawie cywilnym zachowanie powstałe w szczególnych (zdefiniowanych kodeksowo) okolicznościach nie determinuje skutków prawnych.

Nie wdając się w dyskusję z dziedziny filozofii (Arystoteles, Augustyn, Hobbes, Pascal) czy etyki (Styczeń, Brzozowski), należy stwierdzić, iż rudymentalne, aprioryczne założenie o istnieniu wolnej woli czy totalnie swobodnego wyboru ma charakter metafizyczny (tak jak pojęcie sprawiedliwości — zob. Spinoza) i z tego powodu nie nadaje się ze swej ontologicznej istoty do wykorzystania go na gruncie naukowo, a nie spekulatywnie uprawianej psychologii. Przeciwnie, psychologia wykazała ponad wszelką wątpliwość, że wybory dokonywane przez człowieka nie są „swobodne”, lecz rządzone przez prawa opisujące ogólnie jego mechanizmy psychologiczne, jak paradygmat T. Tomaszewskiego — „człowiek w sytuacji”, z uwzględnieniem indywidualnego ukształtowania osobowości człowieka w toku całego dotychczasowego jego życia, a także wizji przeszłości (zob. „ślady i wzorce” T. Tomaszewskiego).

Aparatura pojęciowa prawa dotycząca warstwy psychologicznej człowieka jest więc przestarzała (neopozytywistyczna) oraz uproszczona (swoiście mechanicystyczna). Takie nazwy, jak: pobudka, silne wzburzenie, poczytalność, zamiar, wola, „usprawiedliwienie okolicznościami”, posiadają na gruncie współczesnej psychologii terminy (i odpowiadające im pojęcia) znacznie trafniej określające rzeczywiste przejawy faktów i procesów psychicznych (zwłaszcza w zakresie regulacyjnej teorii osobowości), pozwalające na bardziej precyzyjne różnicowanie zachowań i ich przyczyn aniżeli labelki norm prawnych i ich neopozytywistyczne „składniki uściślające” — bo przecież nie wyjaśniające! — zawarte w hipotezach i dyspozycjach norm prawnych.

Prawo jest konserwatywne — zachowawcze, petryfikacyjne, a w odniesieniu do oczekiwanych społecznie i z pozycji nauki zmian — inercyjne i niezwykle wolno ewoluujące. Jego treść bowiem zależy od bardzo wielu „zewnętrznych” uwarunkowań, m.in.: politycznych, ekonomicznych, socjologicznych, religijnych, a wreszcie historycznych i doktrynalnych; toteż „siły” wpływające na prawo bywają bardzo względem siebie pogmatwane. Z kolei jego stosowaniu (w kontradiktoryjnym procesie) przyświeca zasada pragmatyzmu, tj. udowodnienia przed sądem swojej racji i wygrania procesu.

Psychologia z kolei opiera się na badaniach empirycznych, weryfikując (falsyfikując bądź potwierdzając) wysuwane hipotezy zgodnie z uznanymi metodologicznie poprawnymi procedurami analitycznymi. Formułując prawa (wykrywając zależności), rozstrzyga o statusie naukowym swoich twierdzeń i przedmiotowym zakresie ich obowiązywania. Zatem o stopniu rozwoju psychologii decydują nie doktryny czy oceny aksjologiczne, lecz naukowa sprawdzalność, potwierdzana przez różne ośrodki naukowe. Prawo jest autorytarne i obowiązuje na obszarze danego państwa. Psychologia zaś jest weryfikowalna (z probalistycznym sposobem ustanawiania swoich odkryć naukowych) i obowiązuje wszędzie — z uwzględnieniem warunków życia człowieka (kulturowych, ekologicznych, ekonomicznych, politycznych; np. totalitaryzm, fundamentalizm religijny, braki podaży towarów na rynku — w warunkach realnego socjalizmu).

Wykazanie tu przeze mnie znaczących różnic występujących między tymi dwoma dziedzinami nauki miało na celu opisanie tła wpływającego na liczne trudności, nieporozumienia, a czasem wręcz brak kompetencji niektórych autorów, którzy próbując rozwijać współpracę teoretyczną i aplikacyjną na styku tych obszarów, napotykały liczne „rafy” problemowe. Dotyczy to zwłaszcza badaczy ujmujących te problemy wyłącznie z pozycji swojej nauki, a niemających wystarczającego pojęcia o metodologii i przedmiocie badań „sąsiada”.

Tak więc psychologowie nie znają należycie jurysprudencji (prawoznawstwa), prawnicy zaś nie bardzo rozumieją meandryczne i „rozmyte”, z ich punktu widzenia, odkrycia psychologii. Często więc autorzy — najczęściej psychologowie podejmujący się komparatystyki w tym zakresie — dopracowują się „mozaikowych” ustaleń, dokonywanych niejako „z marszu”, natomiast prawnicy „chętniej widzą” ową tkankę uwarunkowań psychologicznych poprzez terminologię etyczną bądź szerzej — w kontekście teorii moralności. Taki stan rzeczy w Polsce decyduje o niezwykle niskim dorobku badań psychologicznej płaszczyzny prawa (tak jak ją nazywają prawoznawcy). W Niemczech — przeciwnie, problematyka ta uprawiana jest owocnie.

Ufając w możliwość poprawy tego stanu rzeczy, jako redaktor niniejszego tomu „Chowanny” zaprosiłem do współpracy czołowych polskich naukowców — zarówno psychologów, jak i prawników (zajmujących się tą bardzo szeroką problematyką), posiadających znaczący dorobek naukowy w tym zakresie, by w scalonym opracowaniu książkowym przedstawić przedmiotowy stan faktyczny, który — jak ufam — wpłynie na ożywienie dyskusji naukowej na tym pogranicznym i komparatystycznym zarazem gruncie.

Jan M. Stanik

W 2011 roku nakładem

Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego

ukazały się następujące publikacje z dziedziny pedagogiki i psychologii:

Beata Mazepa-Domagala

Upodobania obrazowe dzieci w wieku przedczytelniczym w zakresie ilustracji książkowej

Psychologiczne i interdyscyplinarne problemy w opiniodawstwie sądowym w sprawach cywilnych

Red. Jan M. Stanik

Magdalena Kleszcz

Postawa twórcza a hierarchia wartości młodego pokolenia

Psychologia zdrowia: konteksty i pogranicza

Red. Małgorzata Górnik-Durose, Joanna Mateusiak

Nr indeksu 330566
PL ISSN 0137-706X

Copyright © 2011 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Redaktor
MAGDALENA STARZYK

Projektant okładki i szaty graficznej
BEATA MAZEPA-DOMAGAŁA

Redaktor techniczny
BARBARA ARENHÖVEL

Korektor
LIDIA SZUMIGAŁA

Skład i łamanie
MAŁGORZATA WASIL

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Nakład: 280 + 50 egz. Ark. druk. 20,25. Ark. wyd.
24,0. Papier offset. kl. III, 90 g Cena 32 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c. M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Zasady opracowania materiałów

1. Redakcja przyjmuje teksty, które dotąd nigdzie nie były publikowane.
2. Nadsyłane prace będą recenzowane, a następnie omawiane na posiedzeniach Redakcji, która podejmie decyzję w sprawie zakwalifikowania ich do druku. O decyzji Redakcji Autor zostanie poinformowany. W przypadku niezakwalifikowania artykułu do druku zostanie on zwrócony Autorowi. (Prace realizowane między innymi w ramach grantu powinny być opatrzone informacją o rodzaju, numerze i tytule problemu badawczego).
3. Objętość tekstu nie może przekraczać 16 stron formatu A4, łącznie z bibliografią, przypisami, tabelami, rysunkami. Wyjątek od tej zasady stanowią jedynie artykuły zamówione.
4. Materiały przekazane do redakcji powinny zawierać:
 - komputerowy wydruk tekstu wraz z bibliografią (uporządkowaną alfabetycznie, w układzie nazwisko/data) oraz CD,
 - tabele, rysunki (wydruk oraz CD),
 - do każdego tekstu abstrakt oraz słowa kluczowe — w języku angielskim (względnie polskim),
 - przypisy: bibliograficzne (podane w tekście głównym, umieszczone w nawiasach w układzie nazwisko/data), rzeczowe (opatrzone cyfrą odpowiadającą numeracji ciągłej przypisów w tekście głównym, napisane na oddzielnej stronie),
 - informacje o Autorze (imię i nazwisko, tytuł, stopień naukowy i zawodowy, specjalność, stanowisko i miejsce pracy, aktualnie pełnione funkcje w stowarzyszeniach i towarzystwach krajowych i zagranicznych, adres do korespondencji, adres domowy, numer telefonu).

Warunki prenumeraty

Warunkiem regularnego otrzymywania „Chowanny” jest złożenie zamówienia na prenumeratę roczną. Cena każdego z tomów wyniesie 30 zł (+ VAT).

Zamówienia prosimy wysyłać pod adresem:

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
UL. BANKOWA 12B, 40-007 KATOWICE
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl
tel. (32) 359-15-70

Bieżące numery można nabywać bezpośrednio w księgarni Wydawnictwa ul. Bankowa 12 (budynek rektoratu) lub zamawiać korespondencyjnie.

Subscription orders for all the magazines published in Poland available through the local press distributors or directly through the:

Foreign Trade Enterprise
ARS POLONA
Centrala Handlu Zagranicznego ARS POLONA S.A.
ul. Obrońców 25, 03-933 Warszawa

Księgarnia Wysyłkowa „LEXICON”
Maciej Woliński
ul. Dereniowa 2/96, 02-776 Warszawa
e-mail: lexicon@lexicon.net.pl

KOLPORTER S.A.
ul. Zagnańska 61, 25-528 Kielce